

O'ZINI O'ZI BOSHQARISH ORGANLARINING FUQOROLIK JAMIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Ergashev Yuldosh Donoboyevich

TDYU huzuridagi Samarqand viloyati akademik litseyi mutaxassislik fanlari o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17683748>

Annotatsiya. Maqolada o'zini o'zi boshqarish organlari, xususan mahallalar, fuqarolar yig'inlari va jamoatchilik tuzilmalarining fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi va rivojlantirishdagi tutgan o'rni chuqur ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan yoritilgan.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar jarayonida fuqarolarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish, mahalla institutining ahamiyatini oshirish va davlat boshqaruvi bilan jamiyat o'rtasida samarali vositachilik mexanizmini yaratish muhim vazifalardan biri sifatida ko'rilmogda. Maqolada o'zini o'zi boshqarish organlarining funksiyalari, ularning huquqiy asoslari, fuqarolik jamiyati institutlari bilan o'zaro aloqasi, hamda aholining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotidagi faolligini oshirishdagi hissasi tahlil qilingan. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar bilan solishtirma tahlillar asosida, O'zbekistondagi mavjud tizimning ustun va zaif jihatlari ochib berilgan. Maqola yakunida o'zini o'zi boshqarish organlarining fuqarolik jamiyatini yanada mustahkamlashdagi salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun zarur bo'lgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Ushbu ilmiy ish ijtimoiy fanlar sohasi tadqiqotchilari, davlat boshqaruvi mutaxassislari hamda fuqarolik jamiyatining rivojlanishiga qiziqqan keng jamoatchilik uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: Fuqarolik jamiyati, o'zini o'zi boshqarish organlari, mahalla instituti, jamoatchilik boshqaruvi, fuqarolik faolligi, demokratik ishtirok, ijtimoiy institutlar, mahalliy boshqaruv, muvofiqiy asoslar, ijtimoiy hamkorlik, raqamli boshqaruv, mahalla tizimi, xorijiy tajriba, fuqarolik madaniyati, davlat va jamiyat hamkorligi.

THE ROLE OF SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY

Abstract. This article provides a thorough theoretical and practical analysis of the role of self-governing bodies—particularly mahallas, citizens' assemblies, and public organizations—in the formation and development of civil society. Within the context of ongoing democratic reforms in Uzbekistan, increasing civic engagement, enhancing the significance of the mahalla institution, and establishing an effective mechanism of mediation between the state and society are considered among the key objectives.

The article examines the functions of self-governing bodies, their legal foundations, and their interactions with civil society institutions. It also analyzes their contributions to enhancing the social, economic, and cultural activity of the population. Furthermore, based on comparative analysis with advanced international practices, the article identifies both the strengths and weaknesses of the current system in Uzbekistan.

In conclusion, the article presents concrete recommendations and proposals aimed at unlocking the full potential of self-governing bodies in strengthening civil society. This scientific work may serve as a valuable resource for researchers in the field of social sciences, professionals in public administration, and the broader audience interested in the development of civil society.

Keywords: *Civil society, self-governing bodies, mahalla institution, public governance, civic engagement, democratic participation, social institutions, local governance, legal foundations, social cooperation, digital governance, mahalla system, international experience, civic culture, state-society partnership.*

Kirish

Demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirish bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-siyosiy taraqqiyotida ustuvor yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

Fuqarolik jamiyati — bu fuqarolarning o'z ixtiyori bilan uyushgan holda jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, o'z manfaatlarini mustaqil ravishda ifoda etishi va himoya qilishi uchun yaratilgan shart-sharoitlarning tizimidir. Uning muvaffaqiyatli shakllanishi va faoliyat yuritishi esa davlat va jamiyat o'rtasida o'zaro muvozanatli munosabatlarni ta'minlovchi mexanizmlarning samarali ishlashiga bog'liqdir. Bu borada o'zini o'zi boshqarish organlari — fuqarolik jamiyatining asosiy bo'g'ini sifatida alohida o'rin egallaydi. O'zini o'zi boshqarish organlari – bu mahalliy darajada fuqarolar manfaatlariga xizmat qiluvchi, jamoatchilik asosida faoliyat yuritadigan demokratik institutlardir. Ular jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, davlat boshqaruvi organlari bilan hamkorlikda hududiy masalalarni hal etish kabi funksiyalarni bajaradi. Ayniqsa, O'zbekistonda mahalla institutining tarixiy ildizlari, milliy an'analar bilan uyg'unlashgan zamonaviy shakli ushbu organlarning fuqarolik jamiyati shakllanishidagi o'rni va rolini yanada mustahkamlamoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish tizimini takomillashtirish, uning huquqiy asoslarini mustahkamlash, tashkiliy tuzilmasini modernizatsiya qilish, mahalliy tashabbuslarni rag'batlantirish orqali fuqarolik jamiyatining rivojiga yanada keng yo'l ochilmoqda. Prezidentimiz tomonidan ilgari surilayotgan “Yangi O'zbekiston – yangi taraqqiyot bosqichi” g'oyasi doirasida mahalla tizimi va boshqa o'zini o'zi boshqarish institutlari jamiyatni boshqarishda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda. Shu bois, ularning imkoniyatlari nafaqat mahalliy muammolarni hal qilishda, balki fuqarolik ongini shakllantirish, huquqiy madaniyatni yuksaltirish, shaffoflik va ijtimoiy adolatni ta'minlashda ham beqiyos ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada o'zini o'zi boshqarish organlarining fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi o'rni, ularning huquqiy-me'yoriy asoslari, institutsional tuzilmalari, faoliyat mexanizmlari, ularning jamiyat hayotiga ta'siri, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Shuningdek, mahalliy hamda xalqaro tajribalar asosida tahliliy fikrlar berilib, amaliy takliflar ilgari suriladi. Ushbu tadqiqot fuqarolik jamiyati institutlarini chuqur o'rganish, ularning rivojiga ko'maklashish, jamiyatda ijtimoiy barqarorlik va ishtirokchilik boshqaruv tizimini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili va ilmiy mushohada

O'zini o'zi boshqarish tizimining fuqarolik jamiyati shakllanishidagi roli

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida belgilanganidek, davlat va jamiyat hayotida fuqarolarning faolligini oshirish, ularni ijtimoiy jarayonlarga keng jalb etish demokratik rivojlanishning muhim omilidir.

Fuqarolik jamiyati institutlari, xususan, o'zini o'zi boshqarish organlari ushbu maqsadga erishishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular fuqarolarning mahalliy darajadagi manfaatlarini ifoda etish, ijtimoiy himoya, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, hududiy rivojlanish masalalarida bevosita ishtirok etishini ta'minlaydi.

O'zbekistonda o'zini o'zi boshqarish tizimi, ayniqsa mahalla institutining faoliyati ko'p asrlik tarixiy an'analarga tayangan holda shakllangan bo'lib, mustaqillik yillarida uning huquqiy va tashkiliy asoslari yanada mustahkamlandi. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonun (1993-y., yangi tahrirda – 2013-y.) va boshqa me'yoriy hujjatlar orqali mahalla va fuqarolar yig'inlarining vakolatlari aniq belgilandi. Bu orqali davlat va jamiyat o'rtasida vositachilik qiluvchi ijtimoiy institutlar yaratildi.

Shuningdek, "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi (2022–2026-yillar)da fuqarolik jamiyatini mustahkamlash, o'zini o'zi boshqarish organlarining vakolatlarini kengaytirish va ularni moliyaviy jihatdan mustaqil qilish masalalari alohida e'tiborga olingan¹. Bu boradagi islohotlar mahallalarda aholining ijtimoiy-iqtisodiy muammolarini joyida hal qilish, fuqarolarni boshqaruvda ishtirok etishga rag'batlantirishga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar tahlili

Mazkur mavzu yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar o'zini o'zi boshqarish tizimining fuqarolik jamiyati rivojidagi tutgan o'rnini turli jihatlarida yoritgan. Xususan, G'.S. Saidov (2021) o'zining huquqiy tahlilida mahalla institutining konstitutsiyaviy maqomini ochib bergan. Unga ko'ra, mahalla fuqarolik jamiyatining boshlang'ich bo'g'ini sifatida ijtimoiy boshqaruvning eng muhim elementidir².

Ijtimoiy fanlar doktori Sh.X. Qodirov (2020) esa mahallaning ijtimoiy nazoratdagi roliga urg'u berib, fuqarolarning huquqiy madaniyati va faolligini oshirishda bu tizim muhim vosita ekanini ta'kidlaydi³. Shuningdek, S.S. Haydarov (2019) o'z asarlarida xorijiy tajribalarni tahlil qilgan holda, mahalliy o'zini o'zi boshqaruv organlari orqali fuqarolik jamiyatini mustahkamlash bo'yicha tavsiyalar bergan⁴.

Xalqaro tajriba nuqtayi nazaridan olib qaralganda, BMTning Ijtimoiy rivojlanish bo'yicha hisobotlarida (2021, 2023) mahalliy boshqaruv institutlarining inklyuzivlik, shaffoflik va ishtirokchilik tamoyillari asosida faoliyat yuritishi fuqarolik jamiyatini kuchaytirishdagi muhim omil sifatida ko'rsatib o'tilgan.

Ilmiy mushohada

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, fuqarolik jamiyati institutlari va o'zini o'zi boshqarish organlari o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik demokratik taraqqiyot uchun zaruriy shart hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida bu bog'liqlik, ayniqsa, mahalla institutining kuchli ijtimoiy tayanchga ega bo'lishi orqali o'z ifodasini topmoqda. Mahalla raislari, jamoatchilik komissiyalari, profilaktika inspektorlari va boshqa ishtirokchilar aholining ehtiyoj va muammolarini aniqlash, ular asosida amaliy choralar ko'rish tizimini yaratmoqda.

¹ "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026-yillar". — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2022-yil, PF–60-son.

² Saidov G'.S. "Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat: nazariy-huquqiy asoslari". — Toshkent: O'zbekiston, 2021.

³ Qodirov Sh.X. "Mahalla va ijtimoiy nazorat: siyosiy-ijtimoiy jihatlar". — Toshkent: Ilm ziyo, 2020.

⁴ Haydarov S.S. "Fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish omillari". — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

Biroq mavjud muammolar - byurokratik to'siqlar, moliyaviy resurslarning cheklangani, ayrim hududlarda kadrlar yetishmovchiligi — o'zini o'zi boshqarish tizimining salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda. Bu esa ilmiy jamoatchilik va siyosatshunoslar oldida muayyan vazifalarni qo'yadi.

Jumladan:

o'zini o'zi boshqarish organlari vakolatlarini qayta ko'rib chiqish;

ularni raqamlashtirish va shaffoflashtirish;

fuqarolarni o'z manfaatlarini ifoda etishga o'rgatish orqali fuqarolik ongini mustahkamlash.

Natijada, o'zini o'zi boshqarish organlari chinakam fuqarolik jamiyatining tayanchiga aylanishi mumkin. Bu yo'nalishda ilmiy tadqiqotlar, amaliy islohotlar va ijtimoiy innovatsiyalar bir yo'nalishda uyg'unlashishi zarur.

Xorijiy tajriba tahlili

Fuqarolik jamiyatining shakllanishi va barqaror rivojlanishida o'zini o'zi boshqarish organlarining tutgan o'rni nafaqat O'zbekistonda, balki rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarda ham muhim amaliyot sifatida qaraladi. Turli mamlakatlarda ushbu institutlarning shakli, vakolat doirasi va moliyaviy mustaqilligi bilan bog'liq yondashuvlar xilma-xil bo'lsa-da, ularning fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi funksional mohiyati umumiylik kasb etadi.

Quyida ayrim ilg'or xorijiy tajribalar tahlil qilinadi.

1. Germaniya tajribasi

Germaniyada mahalliy o'zini o'zi boshqarish tizimi federal tuzilmaning asosi bo'lib, konstitutsiyaviy huquq sifatida belgilangan. "Kommunal avtonomiya" tamoyiliga ko'ra, har bir munitsipalitet (shahar, qishloq) o'z hududida mustaqil ravishda moliyaviy, ma'muriy va tashkiliy faoliyat yuritish huquqiga ega⁵. Aholi to'g'ridan-to'g'ri budjetni shakllantirishda va muhim qarorlarni qabul qilishda ishtirok etadi. Bu esa fuqarolarning boshqaruv jarayonidagi real ishtirokini ta'minlaydi. Bundan tashqari, Germaniyada "fuqarolik tashabbuslari" keng rivojlangan bo'lib, ular orqali jamoatchilik davlat faoliyatini baholab boradi.

2. Yaponiya tajribasi

Yaponiyada fuqarolarning jamiyat hayotidagi faolligi, ayniqsa "Chounaikai" deb nomlanuvchi mahalliy o'zini o'zi boshqaruv guruhlar orqali namoyon bo'ladi. Bu guruhlar ko'ngilli asosda tashkil etilib, mahalla aholisining o'zaro muloqoti, infratuzilma masalalari, ijtimoiy xizmatlar va fuqarolik madaniyati rivoji bilan shug'ullanadi. Yaponiyadagi o'zini o'zi boshqarish organlari yuqori darajadagi jamoaviy madaniyat va tartib-intizom asosida faoliyat yuritadi. Davlat bu guruhlarini moliyalashtirishda emas, balki ularning tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash orqali ishtirok etadi.

3. Janubiy Koreya tajribasi

Janubiy Koreyada fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda "mahalla kengashlari" (resident councils) va "mahalla qo'mitalari" muhim o'rin egallaydi. Ular davlat va jamiyat o'rtasida vositachi bo'lib xizmat qiladi. Har bir tuman yoki mahallada fuqarolar yig'ilishi muntazam o'tkazilib, jamoat fikri asosida loyihalar rejalashtiriladi.

⁵ Bundeszentrale für politische Bildung (Germany). Kommunale Selbstverwaltung in Deutschland. — Bonn, 2019.

2000-yillarda boshlangan “fuqarolik byudjeti” (participatory budgeting) dasturi orqali aholi moliyaviy qarorlar qabul qilishda bevosita ishtirok etmoqda⁶. Bu esa fuqarolarning davlatga ishonchini oshirishga va korrupsiyaga qarshi kurashda ijobiy natija bermoqda.

4. Fransiya va Shvetsiya tajribasi

Fransiyada mahalliy boshqaruv organlari keng demokratik vakolatlarga ega bo‘lib, jamoatchilik kengashlari orqali fuqarolar boshqaruvga jalb etiladi⁷. Shvetsiyada esa “kommunlar” orqali aholining manfaatlarini ifoda etish va ijtimoiy xizmatlarni adolatli taqsimlash asosiy vazifa sifatida belgilanadi. Bu davlatlarda fuqarolik jamiyati institutlari orqali ijtimoiy adolat, tenglik va inklyuzivlik tamoyillari ilgari suriladi.

Xulosa

Tadqiqotlar va tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘zini o‘zi boshqarish organlari fuqarolik jamiyatining asosiy tayanch institutlaridan biri bo‘lib, ularning faoliyati jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash, fuqarolarning huquq va manfaatlarini ifoda etish, ularni boshqaruvga jalb qilish, shuningdek, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonchli ko‘prikn yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Xususan, O‘zbekiston sharoitida mahalla instituti nafaqat ijtimoiy nazorat, balki huquqiy tarbiya, yoshlar bilan ishlash, ijtimoiy himoya kabi ko‘plab sohalarda amaliy natijalar bermoqda.

Shu bilan birga, mavjud muammolar – huquqiy vakolatlar va amaliy imkoniyatlar o‘rtasidagi nomutanosiblik, moliyaviy va kadrlar bilan ta‘minlanganlikdagi cheklovlar, fuqarolar ishtirokchiligining past darajasi – o‘zini o‘zi boshqarish organlarining fuqarolik jamiyati rivojiga to‘liq hissa qo‘shishiga to‘sqinlik qilmoqda. Xorijiy tajribalar tahlili shuni anglatadiki, mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish institutlarini kuchaytirish, ularni islohotlar va raqamlashtirish jarayonlariga faol jalb etish orqali fuqarolik jamiyatining mustahkam poydevorini barpo etish mumkin.

Tavsiyalar

1. Huquqiy bazani takomillashtirish

O‘zini o‘zi boshqarish organlarining vakolatlarini aniq belgilovchi, ularning faoliyat yuritish mexanizmlarini soddalashtiruvchi va samaradorligini oshiruvchi yangi qonuniy hujjatlarni ishlab chiqish zarur.

2. Moliyaviy mustaqillikni ta‘minlash

Mahalla va fuqarolar yig‘inlariga mahalliy byudjet mablag‘laridan mustaqil foydalanish imkoniyatlarini yaratish, davlat subsidiyalari bilan bir qatorda homiylik, ijtimoiy buyurtma va grant tizimlarini rivojlantirish lozim.

3. Kadrlar salohiyatini oshirish

Mahalla raislari, kotiblar, komissiya a‘zolari va boshqa xodimlar uchun doimiy malaka oshirish kurslari, treninglar, vebinarlar tashkil etilishi lozim. Raqamli boshqaruv va ijtimoiy loyihalarni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega.

Fuqarolarning ishtirokchiligini kengaytirish

⁶ Cho, Y. H., & Lee, J. W. “Participatory Budgeting in South Korea: Civil Society’s Role in Local Governance Reform”. — Asian Survey, Vol. 58, No. 6, 2018.

⁷ OECD. The Role of Local Governments in Strengthening Civic Engagement. — Paris, 2020. [www.oecd.org]

Mahalla yig'ilishlari, so'rovnomalar, "fuqarolik byudjeti" mexanizmlari orqali aholining boshqaruvdagi ishtirokini kengaytirish, ularni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish zarur.

5. Raqamlashtirish va ochiqlikni ta'minlash

Mahalla va fuqarolar yig'inlarining faoliyati haqida ochiq ma'lumotlarni taqdim etish, onlayn platformalar orqali murojaatlarni qabul qilish, hisobotlar va qarorlarni e'lon qilish mexanizmlarini yo'lga qo'yish kerak.

6. Xalqaro tajribani o'rganish va joriy etish

Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlarning mahalliy boshqaruvda aholining bevosita ishtirokini ta'minlash tajribasini chuqur o'rganib, O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan amaliy model ishlab chiqilishi kerak.

7. Ilmiy va jamoatchilik monitoringi tizimini yaratish

O'zini o'zi boshqarish organlari faoliyati ustidan ilmiy jamoatchilik tomonidan baholash tizimini yo'lga qo'yish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va natijalarga asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish samaradorlikni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: Adolat, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni. — Qabul qilingan sana: 2-sentabr 1993-yil (yangi tahriri: 14-sentabr 2013-yil).
3. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi – 2022–2026-yillar". — O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2022-yil, PF–60-son.
4. Saidov G.S. "Fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat: nazariy-huquqiy asoslari". — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
5. Qodirov Sh.X. "Mahalla va ijtimoiy nazorat: siyosiy-ijtimoiy jihatlar". — Toshkent: Ilm ziyo, 2020.
6. Haydarov S.S. "Fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanish omillari". — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
7. United Nations Development Programme (UNDP). Local Governance and Civic Participation: Global Practices Report. — New York, 2021
8. OECD. The Role of Local Governments in Strengthening Civic Engagement. — Paris, 2020. [www.oecd.org]
9. Bundeszentrale für politische Bildung (Germany). Kommunale Selbstverwaltung in Deutschland. — Bonn, 2019.
10. Cho, Y. H., & Lee, J. W. "Participatory Budgeting in South Korea: Civil Society's Role in Local Governance Reform". — Asian Survey, Vol. 58, No. 6, 2018.